

3.5. ЗИДДИЯТЛИ ВАЗИЯТЛАР ВА ТЕРРОРЧИЛИК

ҲАРАКАТЛАРИНИ ЁРИТИШДА КАСБИЙ АХЛОҚИЙ ФАОЛИЯТ

Режа:

1. Ўзбек журналистларининг зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурлиги
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича тавсиялари
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши бўйича тавсиялар
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар

Асосий тушунчалар: касбий ахлоқ, зиддиятли вазият, журналист, стресс, Би-Би-Си, декларация.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎЗР қонуни.* <http://lex.uz/docs/9540>
2. *«Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги ЎЗР қонуни.* <http://www.lex.uz/docs/52268>
3. *Ross Collins. A Brief History of Photography and Photojournalism. North Dakota State University, Fargo. 2012.*
4. *Тошнўлатова Н. Журналистларнинг халқаро ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012.*
5. *Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. –Т. : -2002.*
6. *Дўстмуҳамедов Х. Халқаро журналистикада гуманитар ҳуқуқ ва касб этикаси. -Т., 2011 й.*
7. *Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.* <https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>

Ўзбекистон ОАВ ходимлари ҳам «қайноқ нуқта»лардан ахборот тайёрлашда қуролли тўқнашувлар шароитида жамоатчиликка ахборот етказиб беришда амал қилиши мумкин бўлган халқаро гуманитар ҳуқуқларни билиб қўйишлари зарар қилмайди. Ана шундай воқеалардан охиргиси 2010 йил июнь ойида қўшни Қирғизистоннинг Ўш ва Ўзган вилоятларида бўлган воқеалардир. Унда иштирок этиш ва бу воқеалар билан боғлиқ ахборотларни ёритиш юзасидан жаҳон жамоатчилиги Ўзбекистон ОАВга нисбатан турли муносабатлар билдириб, қайсидир маънода ахборот хуружини амалга оширдилар. Шунга қарамадан бундай шароитда Ўзбекистоннинг ўз позицияси бор. Нега Ўзбекистон ОАВ воқеликни кеч, бунинг устига объектив ёритмаган, деган саволга Туркиянинг «Анадולי» ахборот агентлигининг Ўрта Осиё ва Шимолий Афғонистон бўйича махсус мухбири Бахтиёр Абдукаримов шундай жавоб беради: «Икки қардош, қондош миллат ўртасида содир бўлган бу тўқнашувлар ёвуз кучлар томонидан махсус уюштирилган. Мақсад аниқ: у ҳам бўлса, икки миллат ўртасига нифоқ солиб, шу ҳудудда барқарорликни издан чиқариш ва уруш бошлаш. Ўшда бўлган хунрезликларни кўзим билан кўрдим. Бу воқеалар қандай бўлса шудайлигича берилса, ахборотнинг кучи таъсирида Ўзбекистонининг 28 миллион фуқароси Қирғизистонда бўларди ва ҳақиқий маънодаги қирғинбарот бошланарди. Мен бу мавзунинг ёритишда Ўзбекистон позицияси тўғри деб ҳисоблайман».¹ Бундан ташқари «қайноқ нуқта»ларда, айниқса террорчилик ҳаракатлари содир этилган ҳудудларда журналистларнинг иштироки баъзан ҳарбий ҳаракатларни амалга ошираётган ҳарбийлар учун ҳалақит бериши ҳам мумкин. Масалан, 2004 йилда Россиянинг «Норд-Ост» клубининг террорчилар томонидан қуршовга олиниши ва аҳолини гаровда ушлаб турилиши жараёнларини ёритган журналистларнинг эфирга узатган лавҳаларидан террорчилар ҳам ўз позицияларини кўриш имкониятига эга бўлганлар ва ҳаракатларини ўзгартирганлар. Шундан кейин

¹ Тошпўлатова Н. Журналистларнинг халқаро ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012. –Б.64

¹ Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. –Т. : -2002, -Б.17

Россия Федерациясининг ўша пайтдаги Президенти Владимир Путин ҳарбий ҳаракатлар чоғида журналистларнинг иштирокларига нисбатан чекловлар тўғрисида қарор қабул қилди. Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» Қонунининг 20-моддасига мувофиқ, террорчиликка қарши операция ўтказиладиган зонада оммавий ахборот воситалари вакилларининг фаолияти жойлардаги террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбарлари билан ҳамкорликда амалга оширилиши белгиланган. Унга мувофиқ бундай ҳаракатлар чоғида журналистлар фақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ёки давлат хавфсизлик хизмати рухсат бергандагина жараёнларда иштирок этади.

Фавқулодда ҳодисаларда эса ҳали одамлар нима бўлганини англай олмаган бир пайтда журналистлар зўр кучга айланади. ОАВни таҳлил қилишда журналистлар билан боғлиқ бир қанча муаммоларни кўришимиз мумкин. Бу, энг аввало, вақтида ва тўғри ахборотни оммага етказмаслик билан изоҳланади. Баъзида эса журналист ҳис-туйғуларга берилиб кетиб, воқеа юзасидан ўз мулоҳазасини ҳам айтиб юборади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, «Журналистлар бўлаётган ҳодисаларни шахсий нуқтаи назарини аралаштирмасдан реал ёритиши, оддий яланғоч фактлар билан чекланиши даркор. Ахборот тез, холис, ҳаққоний, аниқ ва ким, нима, қачон, қаерда ва

нима учун саволларга жавоб берадиган тартибда етказилиши керак. Ахборотнинг тили содда, омма тушунадиган, қайтариқлар ва мужмал маъноли сўзлардан фойдаланилмаган, ахборот иложи борица қисқа ва лўнда бўлиши лозим. Журналистлар воқеанинг қийматини баҳолай олган ҳолда муҳим ва фактларга бой жиҳатларини етказишлари лозим. Журналист етказаётган ахборот аниқ, пухта ва муаммога қарши йўналтирилган бўлиши лозим. Журналистлар давлат ва жамият ўртасидаги дарвозабондир. Аввало, журналист етказаётган ахборот омма ўртасида ваҳимани кучайтирмаслиги лозим. Фавқулодда вазиятларда ОАВнинг вазифаси ахборотни вақтида ва тез суръатда етказиб беришдан иборат. Ўзбек журналистикасида фавқулодда вазиятларда ўз вақтида ҳаракат қила олмаслик сабабларини ўрганиб, кўйидагича хулоса қилиш мумкин: биринчидан, аввал мана шундай ҳодисалар кам бўлганлиги учун бўлса ҳам, сир тутилганлиги оқибатида бундай вазиятларда журналистлар хусусан, ОАВ ходимлари қандай ҳаракат қилиши механизми ишлаб чиқилмаганлиги боиз ўзбек журналистлари бу вазиятда амалий тажрибага эга эмаслар. Иккинчидан, ОАВдаги техник жиҳозлар қисқа муддатларда ахборот узатиш талабига жавоб бермаслиги ва журналистларнинг техник билимларга эга эмаслиги бунга мисолдир. Учинчидан, интернет журналистикаси ривожланган бўлсада, матбуот ва ТВ, радио даражасида фаолият юрита олмаслиги ахборотларнинг сиқик ва талаб доирасида берилмаслиги ҳамда шов-шувли, олди-қочди маълумотларнинг берилиши интернет журналистикасига нисбатан ишончсизликни оширади. Демак:

биринчидан, фавқулодда вазиятларда журналистлар фаолияти давомида ўз вазифаларини сидқидилдан бажаришлари ва ҳуқуқий нормаларга асосланиб вазиятни ёритиши лозим;

иккинчидан, фавқулодда вазиятлар содир бўлишининг олдини олиш борасидаги чора-тадбирларни ОАВда кенгрок ёритиши лозим;

учинчидан, журналист Ҳақулодда ҳолатларда сенсацияга айланиб кетиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатишда ҳушёрликни қўлдан бой бермаслиги керак;

тўртинчидан, Ҳақулодда вазиятлар юз берган ҳолатларда журналистларнинг воқеа содир бўлган жойлардан ахборот олиш ҳуқуқи ва ҳуқуқий масалаларни қонунчиликда қайта кўриб чиқиш керак;

бешинчидан, ҳарбий низоли ҳудудларда фаолият юритаётган журналистлар касбий ахлоқ меъёрларига риоя этишлари лозим².

Мамлакатда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар ОАВ томонидан мунозаралар юритиладиган минбар бўлса, иккинчи томондан омма учун ахборот манбаи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам журналист тўғри ахборот бериши, ҳақиқатни ёритиши даркор. Зеро, журналистнинг саъй-ҳаракати орқали аудиториянинг ОАВга нисбатан ишончи ошиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Бугун ахборотлашган жамиятда дунёнинг исталган бурчагида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар, сиёсий жараёнлар ҳақида исталган пайтда ахборотга эга бўлиш имконияти мавжуд. Бу имконият шунчалик чексизки, ундан кўз юмиб, ахборотни яширишнинг иложи йўқ. Бироқ бу имкониятлар ҳуқуқий қафолатлансагина ўз қонуний кучига эга бўлади.

Руҳиятшуносларнинг фикрича, ОАВ аудиторияси учун журналистларнинг куйидаги ҳаракатлари стрессни келтириб чиқаради³:

-инсоннинг энг оғир, жудоликни бошидан кечираётган пайтда олинган фото ва видеосурати;

-инсоннинг камситилишини кўрсатиш;

-қийноқлар, руҳий ва жисмоний азобларни ёритиш;

² Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г. <https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.142

³ Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г. <https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.144

- қурбоннинг қийналишига сабаб бўлган тажовузкорни(тажовузкорликни) тўлиқ ёки қисман ёқлаш;
- тажовузкорни (битта шахс ёки бир гуруҳ шахслар) жазолаб бўлмаслигини баён этиш;
- жинойтчиларга сўз бериш.

Ахборотда қуйидагилар бўлса, стресс ҳолатлар камаяди:

- муаммонинг конструктив ечимини кўрсатиш;
- аниқ ахлоқий меъёрларга риоя этиш;
- келажакка ишонч;
- воқеа қаҳрамонларини улуғлаш;
- универсал ва умуминсоний, миллий қадриятларни кўрсатиш ва ҳурмат қилиш. Айнан ана шу ёндашув орқали Иккинчи жаҳон уруши воқеалари ёритилган ва халқнинг ғалабага бўлган ишончи мустаҳкамланган эди.

Би-Би-Си ўз журналистлари учун зиддиятли вазиятларни ёритишда қуйидаги ахлоқий меъёрларга амал қилишни тавсия этади:

- журналист ишончли ахборот ва қурбон, жабрланувчилар ҳолати бўйича масъулият ўртасидаги нозик мувозанатни ушламоғи;
- журналист хавфни кучайтирмаслиги, террорчиларга ён босмаслиги;
- террорчилар ҳаракатининг қонунийлигини эътироф этмаслиги;
- таҳририятлар террорчилар ўз ҳаракатларига қонуний мақом беришлари учун ишлатадиган таянч тушунчаларни қўллашдан қочмоғи;
- террорчилар ва улар билан боғлиқ инсонларни ижобий ракурсда ёритмаслик;
- яширин хавфсизлик тизимлари характерини очмаслик керак⁴.

⁴ «Российская газета», 5 ноября 2002, с. 4.

Журналист фаолияти принципиари декларациясида⁵ журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши юзасидан қуйидаги тавсиялар берилади:

- ўз аудиториясини қизиқтира оладиган тўлиқ ва аниқ ахборотни узатиш;
- зиддиятли ҳолатларда журналист ўзини ҳокимият ва бошқарув органлари билан бир қаторда кўрмаслик;
- расмий маълумотни ўзининг номидан бермаслик;
- ҳар бир маълумотни бир неча баробар текшириб кўриш;
- ўз материалида ахборот манбаларини иложи борида кўрсатиш;
- зиддиятли ҳолатларда журналист ҳукумат олдида ҳеч қандай масъулиятни бўйнига олмаслик;
- гаровга олинганлар фаолиятини ёритишда ҳуқуқ-тартибот ишларига ҳалақит бермаслик;
- террорчилар ва ҳукумат вакиллари ўртасида воситачи бўлмаслик.

Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар. Умумий қабул қилинган қонунларга кўра ҳар бир инсон жамоат жойларида бўлиш ҳуқуқига эга. Жамоат жойларига эса бир-бири билан эркин мулоқот қилувчи инсонларнинг бўлиши мумкин бўлган умумий фойдаланувчи бинолар, иншоотлар, ҳудудлар, табиий объектлар, майдонлар, жамоат транспортлари, парклар, стадионлар, кўчалар, кўп қаватли уйларнинг ҳовлилари, уйларнинг подъездлари, томошагоҳлар, пляжлар ва ҳоказолар киради. Жамоат жойларига режим муассасалари, назоратдаги объектлар бўлган таълим, тиббий муассасалар кирмайди.

Оммавий тадбирлар, айниқса оммавий қаршилик акциялари хавф мавжуд бўлган жойлар бўлгани учун журналистлар ўзларининг ҳуқуқ ва

⁵ Освещение журналистами экстремальных ситуаций, под редакцией Г. Ю. Араповой. Москва. 2012г.-с.134

мажбуриятларини билишлари лозим. *Демак, оммавий тадбирларни ёритишда журналистга қуйидаги тавсияларни бериш мумкин:*

1. Журналист ҳар қандай вазиятда ҳам жамоат жойларига бориши ва тасвирга тушириш ишларини амалга ошириши мумкин. Ахборотни олиш ва ахборот манбаларига бўлган чеклов фақатгина Ўзбекистон Республикасининг қонунлари билан амалга оширилади. Ҳеч қандай қонуности ҳужжати, корхона, ташкилот, муассаса раҳбарларининг буйруқлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддаси, «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддаси, «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасини инкор эта олмайди ва ноқонуний ҳисобланади;

2. Журналист ўз касбига доир фаолиятни амалга ошириш чоғида:

ахборотни тўплаш, таҳлил этиш, таҳрир қилиш, тайёрлаш ва тарқатиш;... судларнинг очик мажлисларида, ҳарбий ҳаракатлар майдонларида, табиий офат юз берган ҳудудларда, оммавий тадбирларда ҳозир бўлиш ҳуқуқларига эга; (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎЗР қонуни, 5-модда*).

3. Ҳеч ким журналистдан эълон қилинаётган хабарлар ёки материаллар олдиндан келишиб олиншини, шунингдек уларнинг матни ўзгартирилишини ёхуд уларнинг нашрдан бутунлай олиб ташланишини (эфирга берилмаслигини) талаб қилиш ҳуқуқига эга эмас. (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎЗР қонуни, 4-модда*).

4. Журналист ахборот тўплаш ва текширув ўтказиш ҳуқуқига эга. Журналист ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга, уларни давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахсларга ихтиёрий равишда тақдим этиши мумкин. Журналист текшируви даврида у қўлга киритган материаллар ва

хужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши мумкин эмас. (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 9-модда*).

5. Агарда журналист митингларда қатнашмоқчи бўлса, у ерга оддий фуқаро сифатидами ёки журналист сифатида бораяптими, шуни аниқ билиши зарур. Чунки журналист воқеани ёритиши мумкин (албатта, унинг ёнида гувоҳномаси бўлиши шарт), оддий фуқаро эса Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 244-моддасига биноан «Қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни nobуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш орқали содир этилган оммавий тартибсизликлар ташкил қилиш, шунингдек, оммавий тартибсизликларда фаол қатнашиш — ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади».

6. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёйишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиш шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (*ЎзР ЖК 217-модда. Йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёйишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш*)

7. Журналист касбий ҳуқуқининг ҳар қандай бузилишлари (жамоат жойларида фото ва видеосуратга олишни тақиқлаш, таҳририят мол-мулкига зиён етказиш, жамоат жойларидан зўрлаб чиқариб юбориш, албатта визуал ва аудио далилларни талаб қилади. Бундай ҳолатлар содир бўлганида албатта прокуратурага мурожаат этиб, журналистнинг касбий фаолиятини амалга оширишга қаршилик кўрсатиш бўйича жиноий иш очилишини талаб қилинг.

(«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 5-модда).

Савол ва топшириқлар

1. Ўзбек журналистлари зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурми? Нега?
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича қандай тавсиялари мавжуд?
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритишда тавсияларини санаб беринг.
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритишда журналист нималарга эътибор бермоғи лозим?